

Рецензия
за дисертационния труд
на
Венцеслав Стефанов Шолце

на тема „Симеон Радев в българската култура от началото на XX век“
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература – Българска
литература след Освобождението до Втората световна война: документални и
биографични подходи към литературната история)
от доц. д-р Бойко Пенчев Пенчев,
член на научното жури

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по българска литература към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от 07.01.2020 г.

Дисертационният труд се състои от 14 глави, включващи въведение и заключение. Общият му обем е 413 компютърни страници, равни на около 780 стандартни стандартни машинописни страници, ако бъдат преизчислени според броя знаци на страница. Има механично повторение на една подглава – обозначената като „7§ Естетическа нормативност и естетически релативизъм: (не)съвъзможности“, разположена от с. 353 до с. 362, се повтаря непосредствено след това от с. 363 до с. 370.

Предмет на изследването са публицистичните текстове на Симеон Радев, писани в първото десетилетие на XX в. Изложението е структурирано по тематичен, а не хронологичен принцип. Отделните глави се фокусират върху различни тематични ядра на Симеон-Радевата публицистика. Силно впечатлява огромният изследователски материал (изследвани са над 400 публицистични текста на Симеон Радев - от Македонския въпрос до парижката мода, от лорд Солзбъри до бащата на Владимир Набоков), като въпреки многообразието от разнородни текстове работата удържа забележително методологическо единство.

Дисертационният носи на пръв поглед скромното, старомодно звучащо заглавие „Симеон Радев в българската култура от началото на XX век“. В действителност обаче това е една промислена в теоретично отношение дисертация с изключително високо

равнище на теоретична информираност и саморефлексивност. В нея името „Симеон Радев“ и понятието „култура“ обозначават съдържание, което е по-скоро теоретичен конструкт, отколкото общопонятна даденост. Теоретичният модел е деконструкцията на Дерида, а магистралната цел (макар че понятието „цел“ също е деконструирано) е онова, което Дерида нарича „нетрансцендентно четене“, което ще рече четене без трансцендиращи текста референти. Самоописвайки се апофатически, изследването обявява: „Симеон-Радевата публицистика следователно няма да бъде четена като мирогледен израз, идеологически проводник или отражение на действителността.“ (с. 18). На систематична деконструкция е подложена не просто „епохата“ и въобще извънтекстовата реалност, но и инстанцията на субекта.

Теоретичното въведение (бихме могли да го наречем „квазивъведение“, ако използваме любимата на Венцислав Шолце техника за уговаряне на понятия, например „квазиметодологическо“, „квазиопределения“, „квазиавтор“), не толкова изяснява, колкото последователно проблематизира изходните за работата понятия - като се започне с „подход“ и „методология“, мине се през „автор“ и „култура“ и се стигне до „извод“. Водещо в тези операции е деконструктивисткото разбиране за неидентичността на всяко понятие, което в крайна сметка (или по-скоро „винаги вече“, любим израз на Шолце) се оказва лишено от център, подкопано от онова, което би трябвало да изключва. Многократно използвани са типични за Деридаанския жаргон изрази като „итеративност“, „нерешимост“, „следа“, „различие“, „потенциалност“. Тези понятия (или „квазипонятия“) след това са употребени в аналитичната част на текста, особено „итеративност“. (Най-общо казано итеративност означава повторителност, която се явява условие за различието, върху което се крепи ключовата за Дерида концепция за писането като предшестващо речта). Работата изработва свой аналитичен алгоритъм, който прилага с безкомпромисно постоянство.

Разбира се, не всичко казано във Въведението е неукоримо. Именно с яснотата на избраната теоретична перспектива и породените от нея ефекти работата провокира въпроси и несъгласия. За мен е силно проблематична подмяната на хоризонта, зададен от заглавието на работата, с понятия като „автотекстуалност“ и „идиолект“. Обясним е отказът от понятието „творчество“ заради обвързването му с идеята за ясен, цялостен субект. Доколко коректно е обаче „творчество“ да бъде заменено с „автотекстуалност“ и „идиолект“? „Автотекстуалност“, поне според Радосвет Коларов, означава интертекстуалност вътре в рамките на нечие „творчество“, в този смисъл сме в правото си да очакваме автотекстуалността да се мисли като автоцитиране, съзнателно или не. В

дисертацията „автотекстуалност“ по-скоро се явява заместител на автореференциалност. Основната стратегия на изследването е да откъсне публицистиката на Симеон Радев от външния свят, да блокира нейната референциалност. На практика работата ползва „автотекстуалност“ като метафора на една неидентична на себе си текстова самодостатъчност – публицистиката на Симеон Радев „сама по себе си“, макар че тя, както работата десетки пъти показва, не може да бъде самата себе си. „Идиолект“ пък означава специфична употреба на езика от даден субект – но работата първо се отказва от „субекта“ Симеон Радев, второ, избраният подход не ни представя специфичното като „езикови похвати“ или „поетика на прозата“ при Симеон Радев. „Идиолект“ идва да замести ограничителните обозначения като „автор“, „творец“, „творчество“, контролиращи дискурса. „Идиолект“ в случая е теоретична метафора, която трябва да изрази едновременно единичността и множествеността, центробежните и центростремителните сили в избраните за изследване текстове. Дали обаче не би било по-ясно, ако вместо „идиолекта-Радев“ се говореше например за „текста-Радев“, по силата на една вече оформила се традиция в българското литературознание?! Въпросът не е само в избора на термини, а в съотнасянето между „идиолекта“ и неговото външно – социалната ралност и дискурсите, които я изграждат. Този въпрос е представен в теоретичната глава като принципно нерешим, но това е по-скоро елегантно опаковане, отколкото разрешаване на проблема.

Дисертацията заявява, че нейната цел не е „да „разкрие“ въз основа на „достоверни“ реконструкции някакъв „истински“, „автентичен“ *Симеон Радев*, нито пък ще се опитва да дава оценка или пък изчерпателна интерпретация на творчеството му“, а по пътя на „преизобретяване, реинтерпретиране, пренареждане на определена част от текстовите следи *на и за* идиолекта-Радев (...) да изпише самото му различие със себе си, неуловимостта и неовладяемостта на неговите следи. (с. 31)“. Остава открит въпросът на какво се дължи тази неидентичност на идиолекта-Радев – дали например дискурсивната неединност не е резултат просто на ситуативната адаптивност на човека Симеон Радев? Всъщност големият принос на работата се явява резултат на нещо, което тя не си поставя като експлицитна цел – деконструирането на национално-идеологическия дискурс и неговите естетически рамификации (като реалистико-миметичния възглед за изкуството) в лицето (или по-скоро текстовете) на Симеон Радев.

Същинската част на дисертацията започва с един деконструктивистки етюд, *mise en abyme*, в който се тръгва от привидно маргинален текст - статия на Радев за потъването на „Титаник“, но след внимателен анализ на фигурата на катастрофата се стига до

откритието, че тази метафора управлява текстопораждането и извличането на смисъл в цялата публицистика, т.е. „идиолекта“ на Симеон Радев. По пътя на деконструктивистия анализ се достига до твърдението, че „... катастрофата с „Титаник“ всъщност представлява само по себе си своеобразна *автотекстуална катастрофа, корабокрушение* на равнището на предполагаемата хомогенност и закономерност на самото творчество.“ (с. 48). Катастрофата като генератор на идиолекта означава и катастрофа, методологическа обреченост на интерпретацията, което пък осветява собствения изследователско-интерпретативен проект на дисертанта. Така стигаме до много важното мета-дисертационно твърдение: „Идиолектът-Радев не може да получи нито окончателен портрет, нито окончателна дефиниция: **той е всичко, което би могъл да бъде**. Неговата интерпретация нито тръгва от някаква негова същност, нито се опитва да я достигне чрез реконструкция: идиолектът-Радев ще се чете встрани от представата за предзададеното си единство, откъм случайното, единичното, условното, произволното, при което последната истина за него никога няма да може да се произнесе (с.48). Ефектно казано, но бихме могли да се запитаме: ако идиолектът-Радев е „всичко, което би могъл да бъде“, не е ли задачата на литературния историк, или теоретик, или „генеалог“ да разкрие не само потенциалната му множественост, но и да покаже защо този идиолект все пак не е реализирал всички свои потенци, не е станал повечето от това „всичко“?!

Следващата глава продължава линията на изследване на авто-рефлексивния пласт на „идиолекта-Радев“, като анализира текстове, посветени на журналистиката и образите на журналиста. Като цяло анализът показва нерешимостта на противоречието между обективност и субективност в публицистиката. Подобен механизъм, но по-убедително и с по-интересни резултати е разгърнат в следващата, четвърта глава, която се занимава със схващанията на Радев за политическото красноречие, т.е. за модерното ораторско изкуство. Тук деконструираната опозиция е разум – чувства. Изследването е вгледано в логоцентричното настояване на Радев, че красноречието трябва да е рационално овладяно и да апелира към разума на слушателите. „Политическото красноречие е логоцентрична величина, истински Логос: монолитно-цялостно, завършено, непоклатимо...“ (с. 89). Този логоцентризъм се оказва разколебан в една статия за д-р Никола Генадиев, за когото Радев казва, че „... изнасилва съзнанието на слушателите си, но не по брутален начин“. Според анализа на дисертанта „Ако политическото говорене на Валдек-Русо демонстрира възможността реториката да изяснява или *опростотворява*, то политическото говорене на Н. Генадиев демонстрира възможността реториката да притъпява съзнателно-разумната критичност на публиката, да затъмнява и

замъглява“ (с.110). Цитирам този по-дълъг откъс, защото не виждам особено голямо противоречие в анализирания текст. Изглежда в хвалбите за красноречието на Геннадиев е имплицитно използвана метафората за публиката като жена (съблязвявана през емоционалното), докато при френския оратор публиката е видяна като мъж (убеждаван през рационалното). Изводът, към който води анализът е, че Радевата апология на рационалното неотменимо съдържа в себе си и ирационалното, но дали не става дума просто за различни в прагматиката си употреби на рационалността и нейната ценност?!

Като цяло главата „Политическият мъж. Логичност и действеност“ заслужава внимание с детайлността на анализа и ефектното деконструиране на отношенията между референциално, т.е. истинно, и фикционално, т.е. литературно. Както можем да очакваме, достига се до откритието за необходимата фикция, уж изключена от „истинското“ красноречие. Анализирана е една статия на Радев, в която се казва, че „Парламентарният режим почива върху една огромна фикция. Той предполага между избиратели и избранници известни духовни връзки, които в действителност твърде рядко съществуват..“ Това става основа за заключението: „Парламентарнодемократичната функция почива на фикция: функционалното е фикционално“ (с.115). Деконструкцията тук обаче ще работи само ако схващаме фикцията така, както я схваща Симеон Радев – като нещо въображаемо, недействително. От Джон Сърл насам обаче литературната теория мисли фикционалното като изказване, непретендиращо за истинност, докато за Радев то е по-скоро „лъжа“, претендираща за истинност. Т.е. за да работи тук деконструкцията, ние трябва да останем при Радевото наивно схващане за фикцията.

Главите „Политическият мъж. Логичност и действеност“ и „Оттегляне на подписа. Изображения на жената в публицистиката на С. Радев“ демонстрират реторическите механизми в представянето на мъжкото и женското. Тук работата е намерила богатство от възможности за преосмисляне на традиционни опозиции като мъжко – женско, активно – пасивно, публично (универсално) – частно.

Много важна е главата за темата „Македония“ при Симеон Радев. Тя е чак седма поред, стои в центъра на работата (а не в началото, вероятно за да се избегне центрирането върху един от най-известните аспекти от публичния образ на писателя). Особено приносно е извеждането на една триактантна схема, с която работи дискурсът за Македония, като е показана универсалността на този дискурсивен механизъм, който ще се окаже заимстван от текстове на Виктор Юго и на Клемансо (статия на последния за арменските кланета). Това е един от сравнително малките примери, в които се вижда как привличането на материал извън „идиолекта-Радев“ дава много продуктивни

резултати. Тристранният сюжет е формулиран така: „Насилствената имперска власт, Империята (английска, османска, германска, австроунгарска, руска) тиранизира Малкия народ (поляци, ирландци, бури, арменци, евреи) и съответно нарушава „естественото“ му право на обществено-политическа свобода и национално самоуправление.“ (с.166). Малкият народ се освобождава благодарение на реакцията на прогресивното човечество, което е третият актант, а в тази позиция може да попадне и самата България като държава. Интересна е деконструкцията на бунта в тази глава – бунтът като цел, служеща на прогреса и бунтът като самоцел (в анекдотичния казус със саксонската принцеса). „*Възможността* на бунта се свързва пряко и неотделимо с *невъзможността* на непостижимата цел“ (с.203). Изследването осъществява и едно типично деконструктивистко усилване на „нерешимостта“ в понятийното конструиране на „народ“. Убедително показано е как политическият дискурс се оказва винаги вече обвързан с „надполитическото“ (т.е. общочовешкото), как „неполитическото“ се оказва „сляпо петно“, което националистическият дискурс не може да рефлектира. Струва ми се обаче, че анализите в тази глава можеха да бъдат обвързани с избора на Симеон Радев като предмет на изследване, т.е. да се прокара малко по-настоятелна връзка между идеологическия език на национализма и „идиолекта Радев“, който е един от най-представителните му носители в нашата културна история.

По особен начин свързани се явяват осма и девета глава, съответно „Метаистория. Метаисториография“ и „Възможно, необходимо, вероятно, случайно. Събитийните връзки в историята“. Тук се изследват метаисторическите или метаисториографски концепции на Симеон Радев. Анализът се спира върху привидно маргинални текстове (Радев не е оставил концептуален текст за историята или писането на история), като обект на деконструкция са понятията прогрес, закономерност, случайност. В идиолекта-Радев детерминираността, каузалността и „обективността“ в историята се оказват, както можем да предположим, също пронизани от случайност, прекъсвания, субективност.

Трябва да се отбележи, че като цяло избраният методологически подход като че ли дава най-продуктивни резултати тогава, когато предмет на анализ е някакъв тип „епистемология“. Такава е проблематиката в двете глави, посветени на историографията, както и глава 12, посветена на защитаването от Радев схващания за изкуството. В тях се изследват апориите на „отразяването на действителността“ (било то на историята в историографията или на действителността в изкуството) и „изразяването“ на субекта (бил той „народът“ в неговото историческо развитие или художникът с неговия „индивидуалитет“). Изследването разкрива вътрешната проблематичност на

защитавания от Радев „реализъм“ както в историографията, така и в художественото творчество.

Трябва да подчертаем, че дисертационният труд впечатлява не само с теоретичната си промисленост и авторефлексивност, но и с детайлната и скрупулозна работа с огромен брой слабо познати текстове на Симеон Радев. Силно впечатление прави реконструирането на историческия контекст в случаите с отношението на Радев към Фердинанд и към д-р Кръстьо Кръстев. Тези глави, разположени в края на дисертацията, могат да бъдат разгледани като своеобразна нейна кулминация, доколкото представят в нова и различна светлина онези аспекти от критическата и публицистична дейност на Симеон Радев, които задават релефа на публичния му образ.

Главата „Подвижният образ: княз/цар Фердинанд в Симеон-Радевото творчест“ реконструира нюансираното отношение на Симеон Радев към монарха, като проследява взаимовръзките между текстовете и променящия се политически и прагматичен контекст. В тази част анализът е не толкова деконструктивистки, колкото историко-контекстуален. Дали обаче флукуациите в „идиолекта-Радев“ са продукт на самоотличаваща се „итеративност“, или на обикновен житейски конформизъм?

Последните две глави се занимават с естетическите възгледи на Симеон Радев. В първата от тях, „Естетическото: прегъване на лабиринта“ се извлича и анализира нормативната система на Симеон-Радевите статии и рецензии, а в последната „Симеон Радев и д-р Кръстьо Кръстев: диалог и несъотносимост“ е подробна анализирана „слепотата“ (както би казал Пол де Ман) на прочутата критика на Радев към д-р Кръстев. Чрез детайлен реторически анализ е разкрита скритата догматичност на статията, уж разобличаваща „догматизма“ на д-р Кръстев. Работата разглежда литературния сблъсък между Кръстев и Радев в неговата сложна политическа конфигурираност, като поставя под съмнение възможността напрежението между двамата да бъде затворено в рамките на автономното естетическо поле.

Макар да разглежда предимно публицистични текстове, дисертационният труд не губи от поглед литературата и литературното. Всъщност литературното обозначава именно онзи проблематизиращ, автодеконструиращ елемент, присъщ на различни дискурси, който разколебава всяка една „метафизика на истината, присъствието или същността“ (с.382). Това специфично схващане за литературата е уговорено още в теоретичното въведение: „*Литература* представлява название или по-скоро белег, графема на определено писане, което никога не се стабилизира в завършена и познаваема идентичност поради неизкоренимата си несамотъждественост и подривната работа на

другостта в сърцевината на своята (не)структура. (с.9). Литературата задава призмата, през която се анализират журналистическите текстове на Симеон Радев, защото е „изключението на всичко“ (Дерида). Това понятие за литературно само по себе си не е лишено от проблематичност, също както не е безвъпросно отъждествяването на литературното с фикционалното, разбирано като „въображаемо“ или „фантазно-афектно“.

Деконструктивисткият аналитичен инструментариум е дал много добри резултати в проблематизирането на субекта – било то националният субект на историческото развитие или субектът на творбата, изразяващ своя индивидуалитет в нея. Венцеслав Шолце разглежда опитите на Симеон Радев да покаже, че между общност, личност и творчество има изоморфност, при която „второто и третото се явяват хипостази или съсъди на първото“. Както обаче е показано в работата, внимателното четене разкрива и друго – как „националнохудожественото означаемо би могло да се третира като производно на свой ред в качеството си на смесица от чуждестранно-несобствени влияния“. (с.329) С други думи националното означаемо ни се представя като напрежение от естественост и направеност.

Като всяко изследване, подчинено на единна методология, дисертационният труд на Венцеслав Шолце поражда множество въпроси, засягащи ограниченията на избрания метод. Съществен проблем е до каква степен е оправдано практикуването на деконструкция – теоретичен подход, изработен на базата на философски и художествени текстове, претендиращи за висока системност и непротиворечивост – върху журналистическите статии и рецензии на Симеон Радев с тяхната наивна нормативност. Би могло да се дискутира и деконструктивистката аксиома за „нерешимостта“, водеща до логическото следствие, че „всичко е възможно“. Ето например едно изказване, имплицитно преподписващо тезата за липсата на център във всяка една култура или поле. „Ако всеки комуникант (адресант или адресат) има възможност равностойно да прекодира артефактите, произвеждайки смислови различия в тяхната текстура, то тогава социокултурната общност не би трябвало да се описва нито през фигурата на центъра, нито през представата за хомогенната си цялостност“. (с. 17) Допускането, върху което се крепи изводът обаче, не изглежда коректно, защото не всеки комуникант има възможност да „прекодира артефактите“ – ще има такава възможност, ако има достъп до определено публично или научно поле, ако например е дисертант или университетски професор, защото тогава ще бъде включен в поле, което придава валидност на неговото

успешно (или неуспешно) прекодиране. Казано по-просто, ако всичко е множествено и всички интерпретации са равни, защо едни интерпретации са по-равни от другите?

Внушителният обем на работата и необходимостта от справяне със срокове вероятно е причина за няколко на брой очевидни недоглеждания. Например дисертантът се предоверява на Радевоото самоописание като „индивидуалист от Спенсеровата социалистическа школа“ (Радев бърка „социален“ и „социалистически“). Вероятно става дума за Хърбърт Спенсър, който едва ли може да бъде наречен „социалист“, затова и да се говори за „декларацията на индивидуалисткия социализъм“ (с.36) при Симеон Радев не просто изглежда като оксиморон, но е и невярно.

Също така е изненадващо да прочетем, че книгата на д-р Кръстев „Млади и стари“ може да се разгледа като „своеобразен ответ спрямо полемичната студия“ на Симеон Радев, при положение, че работата след това ще анализира похватите, чрез които студията на Радев се опитва да громи книгата на Кръстев, появила се очевидно преди нея.

На места езиковата изобретателност в адаптирането на чуждици дава дефекти, като например в изрази като „Ако сведенията на Й. Василев са рентабилни...“ (с.125) или „непертинентна прибързаност“ (с.275).

Като най-голямо достойнство на дисертационния труд бих изтъкнал рядкото съчетание между изключително богат емпиричен материал и висока теоретична последователност и саморефлексивност. Изследването на Венцеслав Шолце е първото по рода си у нас прилагане на строг деконструктивистки подход върху прозаически текстове (публицистика). Не може да не се отбележи елегантността на аналитичните наблюдения на дисертанта, зрението му за подвижните дъна на едни текстове, които при повърхностно четене бихме могли да отменим като банални. В настоящата рецензия има доста въпросителни изречения, но те са провокирани от мисълта за „преводимостта“ и приложимостта на този толкова изящен литературоведски текст. Как бихме могли да „експортираме“ наблюденията върху „идиолекта-Радев“? Подходът и инструментариумът на Венцеслав Шолце вероятно биха работили и в изследванията на проблематики като национално-идеологическия дискурс, реалистико-миметистките теории за изкуството, борбите в литературното поле (например изявите на борещи се за признание агенти, „демитологизиращи“ вътрешните за полето авторитети)... Убеден съм, че въпросите, които дисертационният труд оставя отворени, могат да стимулират теоретичната саморефлексия на заниманията с българска литература днес.

Дисертационният труд завършва с много добре структурирано заключение, което на практика резюмира отделните глави. Приложеният автореферат адекватно представя

съдържанието на работата и коректно посочва приносите на дисертационния труд и публикациите (4 на брой) на дисертанта по темата.

Предложеният дисертационен труд съответства на изискванията на закона и на академичните стандарти. Убедено предлагам на базата на предложения текст да бъде присъдена на Венцеслав Стефанов Шолце научната и образователна степен «доктор».

София

12.04.2020 г.

Доц. д-р Бойко Пенчев Пенчев